

АНТЫАЛКАГОЛЬНЫЯ БЕЛАРУСКАМОЎНЫЯ ВЫДАННІ А. К. ЕЛЬСКАГА (1834 – 1916)

Мяньчэня Сяргея Віктаравіч

старшы выкладчык кафедры сацыяльна-гуманітарных дысцыплін Беларускага дзяржаўнага аграрнага тэхнічнага ўніверсітэта (г. Мінск, Беларусь)

Артыкул прысвечаны двум выданням гісторыка і краязнаўцы А. Ельскага "Слова аб праклятай гарэлцы" і "Выбіраймася ў прочкі! Скарэй у Томск!", якія з'яўляюцца цікавым узорам беларускай літаратуры і грамадскай думкі канца XIX – пачатку XX ст.

Аляксандр Карлавіч Ельскі (1834 – 1916) – гісторык, краязнаўца, збіральнік беларускіх твораў – асоба шматбакая. Ён не ўпісваўся ў ідэалагічныя каноны беларускага нацыянальнага руху і сацыялістычнага будаўніцтва, светапогляд яго адзначалі як "эвалюцыю з буржуазна-ліберальных да рэакцыйных пазіцый", а творы "вытрыманыя ў духу буржуазнага асветніцтва, прымітыўныя па сваёму мастацкаму ўзроўню" [1, с. 124]. У 90-я гады XX ст. дзейнасць А. Ельскага была параэцэнена [2], а ў 2004 г. у серыі "Беларускі кнігазбор" выйшаў яго збор твораў [3].

Адным з бакоў дзейнасці А. Ельскага стала распаўсюджванне ідэй цвярозасці. Біёграфы адзначаюць яго негатыўнае стаўленне да п'янства, імкненне да пашырэння асветы сярод сялян, дапамогу ў пошуку працы, пры гэтым важным крытэрыем выступала цвярозасць суікальніка [2, с. 66]. Вартыя ўвагі і антыалкагольныя творы А. Ельскага.

У 1900 г. у Пецярбургу выходзіць "Слова аб праклятай гарэлцы і аб жыцці і смерці п'яніцы: добраму беларускаму народу на пакапленне яго душы і розуму расказаў прыяцель яго, папячыцель трэзвасці, А. І.", аўтарам якога быў А. Ельскі [4]. Папячыцельства аб народнай цвярозасці прадстаўлялі сабой устаноўны на чале з губернатарамі і павятовымі правядзіцелямі дваранства, у якія акрамя дзяржаўных асоб уваходзілі прадстаўнікі грамадства (участковыя папячыцелі і члены-спаборнікі). Яны ствараліся адначасова з увядзеннем дзяржаўнай "віннай" манополіі і павінны былі садзейнічаць змяшэнню п'янства шляхам прапаганды ідэй памеранага спажывання алкаголю, культурна-асветніцкай дзейнасці і арганізацыі здаровага вольнага часу насельніцтва праз народныя дамы, чайныя і бібліятэкі. А. Ельскі як ганаровы міравы суддзя Ігуменскага павета Мінскай губерні аўтаматычна з'яўляўся абавязковым членам павятовага папячыцельства аб народнай цвярозасці, ступень захаванасці спраў апошняга не дазваляе выявіць, наколькі актыўна ён прымаў удзел у працы, але ўскосныя дадзеныя пацвярджаюць актыўную пазіцыю А. Ельскага ў барацьбе з п'янствам.

Гэта быў не першы вопыт такога выдання. У 1896 г. на старонках "Віцебскіх губернскіх ведамасцей", а затым і асобна выйшаў твор А. Ельскага "Выбіраймася ў прочкі! Скарэй у Томск!" [5]. Брашура была прысвечана праблеме самавольнага перасялення ў Сібір, прычынай якога была галечка, у тым ліку і з-за п'янства. Аўтар раіў не шукаць шчасця ў далёкай Сібіры, а развіваць сваю гаспадарку: "Гарэлку трэба кинуць і, канешна, цвярэзамі зробіцца, бо без таго ніколі ніякого толку не будзіць" [5, с. 11]. Для гэтага трэба было ліквідаваць корчмы, завесці школы, прыстойна адзначаць святы. Карчма магла застацца толькі ў наступным выглядзе – "сць пивом, с яднем для падарожных" і абавязкова мець чытальню з кнігамі і часопісамі [5, с. 13].

"Слова..." было цалкам прысвечана антыалкагольнай тэматыцы. У некаторых крыніцах яго прадстаўляецца як выключна пазытычны твор, але выданне складалася з дзвюх частак. Першая – "шчырая праўда" – прадстаўляе гістарычны экскурс аб з'яўленні і распаўсюджванні гарэлкі, палітыцы дзяржаўнай манополіі і шкоды п'янства. Вось як аўтар, для прыкладу, ацэньвае дзяржаўную палітыку "віннай манополіі": "Былі пакасаваны ў сіолах усе корчмы і заведзян так называемы "манаполь" казённы, с цэлю штоб народ меў менш можнасці п'янстваваць, дураць, губіць свае пажыткі, здароўя і душу" [4, с. 4]. Але дадзеныя меры выклікалі зусім адваротную рэакцыю: "Народ... як толькі уніклі корчмы, стаў піць бязабразна проста на ўліцы, пры манаполях, стаў буяніць і гайдамачыць зверска, так, што

часта ад таго бываюць краміналы і калецтвы" [4, с. 5]. Звяршаецца яна заклікам не піць гарэлку, якая "ня здарода людзям, ня крэпіць, ня грэе, ня правіць душы і розуму, губіць душу ў вечнасці на том свеце", і не браць прыклад з вышэйшых класаў, якія хоць і адукаваныя, але "робяць, вам не для науки, а за злы прыклад" [4, с. 5].

Другая частка выдання – "казка" – верш аб жыцці і смерці п'яніцы – "абразок з сельскага быту", у аснове якога гадавы цыкл, звязаны з асноўнымі рэлігійнымі святамі. П'янства вызначаецца як асноўная прычына занябанасці гаспадаркі, беднасці і заўчаснай смерці:

"Сяло вышла у поля юрыю падзівіцца,

А іон тыц да шынку, каб на смерць запіцца.

...Чэрці ж такі ўзялі да сваёга панства!

От які канец лайдацтва і п'янства!

Паслухайце людзі маю добру раду:

Няўлягайца ў чарку, калі робіць здраду!" [4, с. 9].

Пры ўсіх заганях п'яніца захаваў як мінімум адну станоўчую рысу – сорам перад грамадой з адценнем рэлігійнасці:

"У восень образ ходзіць, дараць ксяндза багаты,

А іон з сораму пайшоў да карчмы із хаты" [4, с. 8].

Разам з вобразам п'яніцы паўстае і вобраз карчмары-яўрэя, што адлюстроўвала не столькі рэальную сітуацыю, але афіцыйную дзяржаўную пазіцыю, якая вызначала яўрэяў галоўнай прычынай распаўсюджвання п'янства:

"Яна [жонка. – М. С.] у клопоцці каля гаспадаркі,

А іон толькі жыду споражняе чаркі...

...Людзі спаць лажацца натрудзіўшы косьці,

А іон бжыць к шуму, папіваць у госці" [4, с. 8].

Хоць месцам выдання "Слова..." з'яўляўся Пецярбург, распаўсюджвалася яно праз кніжны склад Яна Дубовіка ў "Менску-Літоўскім", як пазначалася на вокладцы. На жаль, паводле захаваўшыхся дакументаў папячыцельстваў аб народнай цвярозасці немагчыма прасачыць, ці трапіла яно ў народныя бібліятэкі і ці праводзіліся па ім чытанні. Аднак, улічваючы, што "Выбіраймася ў прочкі! Скарэй у Томск" можна было знайсці ў народных чайных, гэта цалкам верагодна [6, арк. 53].

У цэлым "Слова аб праклятай гарэлцы..." і "Скарэй у Томск" з'яўляліся дастаткова простымі па форме і зместу выданнямі, арыентаванымі на эмацыянальнае ўспрыманне праблемы. Назва выданняў і адсутнасць імя аўтара нагадвае аб традыцый ананімных гутарак другой паловы XIX ст., мэтавай аўдыторыяй якіх былі сяляне. Цікавыя яны і ў плане мовазнаўства, тэкст выданняў кірылічны, але выразна відаць уплыў лацінкі – у перадачы "ё" праз "ю" і інш. Адметны і той факт, што ў 1900 г. "Слова аб праклятай гарэлцы" было прадстаўлена ў каталогу антыалкагольнай літаратуры папячыцельстваў аб народнай цвярозасці на сусветнай выставе ў Парыжы, прычым у якасці адзінага нерускамоўнага выдання [6, с. 3]. Пры ўсім гэтым у выданне "Беларускага кнігазбору" "Слова..." не патрапіла [3].

Такім чынам, антыалкагольныя беларускамоўныя выданні пачатку XX ст. з'яўляюцца не толькі крыніцамі па вывучэнні цвярозага руху на тэрыторыі Беларусі, але і датычацца развіцця грамадскай думкі таго часу. А. Ельскі звязваў дабрабыт народа з адмовай ад алкаголю, пашырэннем асветы. Акрамя таго, дадзеныя выданні як узор беларускай літаратуры мяжы XIX–XX стст. цікавыя з пункту гледжання мовазнаўства.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Мальдзіс, А. Падарожжа ў XIX стагоддзе: з гісторыі беларускай літаратуры, мастацтва і культуры: навукова-папулярныя нарысы / Адам Мальдзіс. – Мінск: Народная асвета, 1969. – 204 с.
2. Дзеля блізкіх і прышласці: матэрыялы Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі "Універсітэты Ельскіх" (да 165-годдзя з дня нараджэння Аляксандра Ельскага), Мінск, 7 кастрычніка 1999 г. / [рэдкалегія: Пазнякоў А. У. (адказны рэдактар) і інш.]. – Мінск: Беларускае ўніверсітэцкае культурнае, 1999. – 156 с.
3. Ельскі, А. Выбранае / Аляксандр Ельскі. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2004. – 496 с.
4. Слова аб праклятай гарэлцы і аб жыцці і смерці п'яніцы: добраму беларускаму народу на пакапленне яго душы і розуму расказаў прыяцель яго, папячыцель трэзвасці, А. І. – Пецярбург: 1900. – 9 с.
5. Ельскі, А. К. Наши переселенцы / А. Ельскі. – Витебск: Губернская типография, 1896. – 15 с.
6. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. – Ф. 2709. – Воп. 1. – Спр. 4.

7. Григорьев, Н. И. Библиотека изданий по вопросу о борьбе с пьянством, составленная редактором журнала "Вестник трезвости" Н. Григорьевым / Н.И. Григорьев. – Санкт-Петербург: тип. П. П. Сойкина, 1900. – 9 с.

УДК 930.23

ВИЗАНТИЙСКИЕ ПИСЬМЕННЫЕ ИСТОЧНИКИ О РАЗВИТИИ ЗАПАДНОМАЛОАЗИЙСКИХ БЕЙЛИКОВ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIII – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIV в.

Шпет Михаил Михайлович
аспирант БГУ (г. Минск, Беларусь)

В статье даётся характеристика византийским письменным источникам о западномалоазийских бейликах в первой половине XIV в.

Вторая половина XIII – первая половина XIV в. стала переломной в истории Малой Азии. После монгольского вторжения в Малую Азию во второй половине XIII в. начался процесс образования автономных в составе Румского султаната бейликов, которых ещё до официального распада султаната в 1307 г. насчитывалось около двух десятков. Особую группу среди малоазийских бейликов занимали западномалоазийские, которые, завоевав восточные провинции Византийской империи, установили прямые контакты с европейскими государствами Восточного Средиземноморья (Венецианская Республика, Генуэзская Республика, Афинское герцогство, Республика святого Иоанна, Кипрское королевство). К началу XIV в. на территории западного побережья Малой Азии были образованы бейлики Ментеше, Караси, Сарухан и Айдын [1, с. 18].

Тема борьбы европейских государств с сельджуцкой опасностью во второй половине XIII – первой половине XIV в. представляет огромный интерес в связи с неоднозначной оценкой роли военно-экономического влияния западномалоазийских бейликов в регионе Восточного Средиземноморья в рассматриваемый период. Вторую половину XIII – первую половину XIV в. в истории Малой Азии принято называть эпохой бейликов (княжеств). В мировой историографии преобладает точка зрения, что эпоха бейликов стала периодом общественного, политического, культурного и экономического упадка, что связано в первую очередь с малым количеством сведений не только о данных сферах жизни, но и об истории западномалоазийских бейликов в целом.

Что касается источников по рассматриваемой проблематике, то особенностью изучения данной темы является практически полное отсутствие собственно западномалоазийских письменных источников с начала XIV в. Есть основания предполагать, что письменные источники в западномалоазийских бейликах существовали, однако не дошли до наших дней. Собственными источниками XIV в. являются нумизматические находки, а также архитектурные памятники, однако большая их часть утрачена либо разрушена в ходе османского завоевания бейликов. Основной пласт письменной источниковой базы составляют документы венецианского, византийского, каталонского, османского, армянского и арабского происхождения.

Письменные источники византийского происхождения являются полезными при изучении проблематики истории Румского султаната во второй половине XIII в., а также наиболее информативными о развитии западномалоазийских бейликов (Ментеше, Караси, Сарухан, Айдын) в первой половине XIV в. Основной их пласт представляют собой труды византийских историков, мемуары политических деятелей, а также письма населения императорам Византийской империи.

Довольно важным источником, дающим информацию о противостоянии Византийской империи и сельджуков во второй половине XIII в. является «Георгия Пахимера история о Михаиле и Андронике Палеологах» [2]. В ней представлены подробные данные о создании пояса византийских крепостей в верховьях рек Герм (Гедиз) и Каистр (Малый Мендерес) для сдерживания натиска кочевых племён тюрок и туркменов в 1250–60-е гг. [2, с. 200], борьбе сельджуков и византийцев в 1260-е гг. [2, с. 201], а также о причинах ослабления защиты восточных границ в последующий период [2, с. 9]. Отдельное внимание автор уделяет противостоянию Византии и бейлика Ментеше в 1270–90-е гг. [2, с. 432].

Одним из наиболее информативных источников по рассматриваемой проблематике является труд византийского историка Никифора Григоры «История Ромеев» [3; 4]. В нём содержатся довольно подробные сведения о внешнеполитических отношениях латинских государств Восточного Средиземноморья, Византийской империи и западномалоазийских бейликов в период с 1204 по 1359 г. В частности, в «Истории Ромеев» представлена информация о набегах кочевых племён тюрок и туркменов на приграничные территории Византии в начале 1260-х гг. [3, с. 111], борьбе Византийской империи с бейликом Ментеше в 1280–90-е гг. [3, с. 161 – 166], действиях Каталонской кампании Востока во главе с Рожером де Флором в начале XIV в. и о территориях в западной части Малой Азии [3, с. 170–177], завоеванных сельджуками в этот период. Н. Григорой подробно описывается борьба западномалоазийских бейликов с итальянскими республиками (Венецианская республика, Генуэзская республика) на протяжении 1310–30-х гг. [3, с. 335]. Кроме того, в «Истории Ромеев» собрана информация о противостоянии западномалоазийских бейликов и Священных лиг 1332–1337 гг. [3, с. 400–412] и 1343–1348 гг. [4, с. 83–144] и взаимоотношениях сельджуков с Византийской империей в этот период. Данный труд во многом дополняет и уточняет «Георгия Пахимера историю о Михаиле и Андронике Палеологах», в связи с чем работы следует изучать неразрывно одну от другой.

Важным источником по данной проблематике являются «Византийские малые хроники» [5], которые зачастую дают очень ёмкие сведения о конкретных событиях в истории Византии. В них содержатся данные о сухопутных и морских сражениях, условиях мирных договоров. Зачастую они являются единственными источниками, по которым можно реконструировать историческую действительность в виду ряда утраченных других исторических произведений. Так, в одной из хроник содержатся данные о битвах византийской армии против османов при Бафее 27 июля 1302 г., а также о битве у Магнисия (Манисы) этого же года [5, с. 219]. Также в них присутствует информация о ходе переговоров и условиях перемирия между императором Андроником III (1328–1341 гг.) и Орханом-гази (1324–1362 гг.) 1333 г., который повлиял на последующее выступление войск османов против бейлика Караси [5, с. 243–244]. Также в хрониках содержатся данные об участии западномалоазийских бейликов в Гражданской войне в Византии 1341–1347 гг. и захвате госпитальерами Смирны 28 октября 1344 г. [5, с. 260–277].

Интересным источником является «Письмо императору о наглых (латинянах) и кровожадных людях (альмогаварах), полных зла» [6]. В нём представлены уникальные данные о ходе и последствиях грабежей, устроенных воинами Каталонской кампании Востока, возглавляемой Рожером де Флором, на территории Византийской империи в 1304 г. [6, с. 418].

Ещё одним немаловажным трудом является произведение византийского историка Дукаса, жившего в первой половине XV в., – «Упадок и завоевание Византии турками-османами» [7]. В нём содержатся данные о территориальных владениях западномалоазийских беев в начале XIV в. [7, с. 60], а также об их военно-политических и экономических отношениях с латинскими государствами Восточного Средиземноморья и Византией в первой половине XIV в. Помимо сведений о создании эмирата Айдын в 1307 г., в данном труде встречаются условия мирного договора генуэзцев Новой Фокеи (Энифочи) с Сарухан-беем в 1310-е гг. [7, с. 149], грабительских рейдах Умур-бея Айдыноглу (1334–1348 гг.) в 1341–1347 гг. [7, с. 68].

Довольно важным источником по внешнеполитическим отношениям латинских государств Восточного Средиземноморья, Византийской империи и западномалоазийских бейликов Ментеше, Айдын, Сарухан и Караси является работа государственного деятеля, впоследствии византийского императора в 1347–1354 г. Иоанна Кантакузина «История» [8; 9], которая содержит уникальные сведения о внешнеполитических событиях 1330–40-х гг., не встречающиеся в других источниках. На основе переписки Кантакузина с Умур-беем и Сарухан-беем некоторые историки делают предположения о том, что между ними помимо дипломатических существовали и дружеские отношения [10, с. 305].

Византийские письменные источники второй половины XIII – первой половины XV в. дают весьма подробные сведения о политической, экономической, общественной и религиозной